

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Boeken

Een nieuw model voor de psychoanalyse?

Bespreking van: Peter Fonagy, Gyorgy Gergely, Elliot Jurist & Mary Target (2002). *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*. New York: Other Press. ISBN 1-892746-34-4, 577 pagina's, prijs: \$ 65

Frans Stortelder

De tijd is rijp voor het laten uitkristalliseren binnen de psychoanalyse van de ontwikkelingen uit het onderzoek van de vroegste ontwikkeling ('infant research'). Fonagy en Gergely en hun medeauteurs brengen voor het eerst de resultaten van eigen babyonderzoek en de vertaling ervan naar een nieuw model voor de psychoanalyse samen onder de titel *Affect Regulation, Mentalization and the Development of the Self*. Bij de bekende psychoanalytische onderzoekers Fonagy en Target hebben zich Gergely, tevens cognitief psycholoog, en Jurist, tevens hoogleraar filosofie, aangesloten. De auteurs zetten in dit boek, na hun werk over de ontwikkelings therapie (Stortelder 2002), belangwekkende stappen voorwaarts op het terrein van de wetenschapsfilosofische, conceptuele en theoretisch-technische uitgangspunten van de psychoanalyse. De dialoog en het debat met wetenschappers uit aanverwante disciplines zoals de cognitieve psychologie, neurologie, genetica en filosofie worden daarbij niet geschuwd maar gezocht. Het boek is opgebouwd uit drie delen, onderscheiden naar theoretisch, ontwikkelings- en klinisch perspectief.

De auteurs hanteren allereerst als causaal psychisch verklaringsmodel het uitgangspunt van de 'philosophy of mind', dat de mens een intentioneel wezen is en dat menselijk gedrag kan worden verklaard door het interpreteren van de intenties en verlangens en gedachten van de mens. Vervolgens hanteren ze als bouw-

steen van de psychische ontwikkeling het representatieconcept, dat een brugfunctie vervult tussen psychologie en neurobiologie, tussen psyche en hersenen. Zo worden bijvoorbeeld visuele prikkels in de visuele hersenschors verwerkt tot perceptuele visuele representaties. Evenzo worden subjectieve ervaringen van de werkelijkheid in de hersenen verwerkt tot perceptuele representaties ('mental state'), gegeneraliseerd tot een impliciet psychisch model ('mental model') en vanaf het tweede jaar verwerkt tot expliciete conceptuele en linguïstische 'mentale representaties'.

In hoofdstuk 2 van het boek worden zowel filosofische als neurologische visies op affecten geïntegreerd. De auteurs stellen voor onderscheid te maken tussen impliciete primaire emoties, die op homeostase en overleving zijn gericht, zoals de emoties 'vechten of vluchten', en categorische affecten zoals boosheid, angst en verdriet. Affectrepresentatie en affectregulatie vormen een belangrijk onderdeel van de ontwikkeling van de zelfregulatie in de baby. In hoofdstuk 3 stellen de auteurs dat in een gehechtheidsrelatie niet alleen via de opvoeder de door Bowlby beschreven Interne Werk-Modellen (IWM) worden opgebouwd, maar dat de baby zelf ook actief de interpersoonlijke gehechtheidrelatie stuurt en interpreteert. De auteurs nemen daartoe een genetisch bepaald Interpersoonlijk Interpreterend Mechanisme (IIM) in de baby aan, dat de basis vormt van het intentioneel handelen en mentaliseren, en maken daarbij onderscheid tussen het interpreteren van affecten (IIM-A), waar de amygdala en orbitofrontale cortex bij betrokken zijn, en van cognities (IIM-C), dat vooral in de mediale prefrontale cortex is gelokaliseerd. Hoofdstuk 4 beschrijft prachtig de interactie van affectspiegeling ('affect-mirroring'), die tussen de baby van drie maanden en de opvoeder plaatsvindt in de vorm van wederzijds oogcontact en over en weer reageren op elkaars

stemgeluidjes en gezichtsuitdrukkingen. Affectspiegeling is een verzamelbegrip en omvat vier processen, namelijk herkenning van het affect, representatie en interpretatie van het affect, affectmodulatie en het bevorderen van de zelforganisatie van het affect van de baby. De primaire emotionele toestand van het in aanleg aanwezige oorspronkelijke zelf ('constitutional self') van de baby wordt eerst in de stem- en gezichtsuitdrukking van de opvoeder duidelijk aangegeven en uitvergroot ('affect-markedness'). De baby herkent hierdoor de spiegeling van zijn eigen affect en koppelt dat los van het affect van de opvoeder, ontdekt het van deze realistische affectrepresentatie van de opvoeder en verankert het uitvergroot gespiegelde affect in zichzelf als secundaire affectrepresentatie ('referential anchoring'). De baby zoekt hierbij naar goed maar niet perfect overeenstemmende ('contingent') affectrepresentaties, waarbij het affect zowel wordt gerepresenteerd als gereguleerd. Op dezelfde wijze worden secundaire mentale representaties en zelfrepresentaties in de baby gevormd. Als de opvoeder een eigen zelfrepresentatie spiegelt, die geen betrekking heeft op de baby, leidt dat tot de vorming van niet-eigen secundaire zelfrepresentaties in de baby ('alien self').

In hoofdstuk 5 wordt een nieuw model gepresenteerd van de ontwikkeling van het zelf als actief handelend wezen. Onderscheid wordt gemaakt tussen zelfrepresentatie (mij) en zelforganisatie (ik). De eerste fase vanaf de geboorte omvat het fysieke zelf als lichaamszelf, object in de ruimte en bron van actie. Met drie maanden ontstaat het sociale zelf, dat op zoek is naar goed overeenstemmende affectspiegeling. Met negen maanden vindt in de baby de sociaal-cognitieve revolutie plaats met het ontstaan van het vermogen gezamenlijk de aandacht te richten ('joint-attention skills'), zoals het aanwijzen, volgen van de blik, imitatief leren en sociaal refereren. Bij het sociaal refereren kijkt de baby naar de gezichtsuitdrukking van de opvoeder om te bepalen hoe zich te voelen en hoe te handelen. De auteurs postuleren dan het ontstaan van het teleologische zelf, dat doelgericht en volgens rationele actie te werk gaat. Met anderhalf jaar plaatsen

zij het ontstaan van het intentionele zelf, dat bedoelingen en verlangens en gedachten doelbewust kan duidelijk maken. Dan ontstaan de subjectieve ervaring en het mentaliseren. Met vijf jaar ontstaat het representationele zelf, dat over zichzelf kan reflecteren. Als verbijzondering ervan ontstaat het autobiografische zelf, dat kan reflecteren over zichzelf door de tijd heen. Representaties van het zelf met een levensverhaal worden als vorm van zelfkennis opgeslagen in het autobiografische geheugen. Het fysieke, sociale en teleologische zelf komen ook voor bij andere primaten, het intentionele, representationele en autobiografische zelf zijn uniek voor de mens als subjectief wezen. De psychoanalyse is bij uitstek de wetenschap die de mens met subjectieve ervaringen en met een levensverhaal onderzoekt en tracht coherente modellen te ontwerpen voor de ontwikkeling van de psyche, zoals het zelf. In hoofdstuk 6 wordt het begrip 'mentaliserie' nog eens beschreven, evenals de stadia van 'actual', 'pretend' en 'reflective mode'. In hoofdstuk 7 trekken de auteurs de parallel van het mechanisme van affectspiegeling naar het psychoanalytische behandelproces en onderscheiden daarbij drie houdingsaspecten van de analyticus. In de overdracht worden eerst oude maladaptieve niet-eigen zelfrepresentaties door de cliënt naar buiten gebracht en in de tegenoverdracht door de analyticus weergegeven en uitvergroot, losgekoppeld van de realistische representaties van de analyticus zelf, en geïnterpreteerd zodat ze verwijderd kunnen worden. De analyticus is hierbij een relatief abstinente en neutraal projectiescherm. Essentieel is vervolgens de fase van het alsnog ontwikkelen van congruente secundaire representaties van het oorspronkelijke zelf, met alle vaardigheden in psychisch functioneren ('mental skills') van waarnemen, voelen, denken, handelen en interpersoonlijk functioneren die daarbij horen. De analyticus biedt hierbij in de interpersoonlijke analytische relatie een adaptieve affectspiegeling aan en dient zich hierbij veeleer empathisch, positief faciliterend en regulerend op te stellen. De psychoanalyse pretendeert daarbij een psychotherapie te zijn, gericht op de behandeling van de psyche en niet zozeer van deel-functies, zoals cognitie of gedrag.

Van de klinische hoofdstukken is met name dat over borderlineproblematiek imponerend. Innerlijke chaos en leegte bij deze stoornis zijn een gevolg van gebrekkige secundaire representatie door disfunctionele gehechtheid naast een aanlegfactor. De analyticus moet de externalisatie van het angstige en boosaardige niet-eigen zelf van de cliënt verdragen en hanteren, en in de analytische relatie middels adaptieve affectspiegeling vervangen door secundaire representaties van het oorspronkelijke zelf, en zo het mentaliseren bevorderen. Vaak zijn deze cliënten wel sensitief in het representeren van de gedachten van de ander gericht op controle van de ander, het zelfreflecterend vermogen ontbreekt echter. In de adolescentie kunnen vormen van gestoorde mentalisatie of gedesor-ganiseerd zelf aan het licht komen. In het laatste hoofdstuk wordt een model voor het mentaliseren van affecten volgens het principe van affectspiegeling gepresenteerd: het herkennen van het affect, het representeren en (her)interpreteren van het affect, het moduleren van het affect en het ontwerpen van een strategie voor innerlijke of uitwendige affect-expressie (bevorderen zelforganisatie). Al met al vind ik dit een fenomenaal boek. Het heeft alles in zich om een klassieker te worden voor de psychoanalyse van de eenentwintigste eeuw. Er worden veel onderzoeksgegevens gepresenteerd vanuit een biopsychosociaal paradigma en vanuit een nieuw psychoanalytisch ontwikkelingsmodel, waarin in de interactie van affectspiegeling tussen de neurobiologie van de baby ('constitutional self') en de interpersoonlijke gehechtheidervaringen met de opvoeder de ontwikkeling van de psyche zich voltrekt in de vorm van Affectregulatie, Mentalisatie en de ontwikkeling van het Zelf.

Literatuur

Stortelder F.B.M. (2002). Studiemiddag psychoanalytische ontwikkelingstherapie bij kinderen: een nieuw élan in de (kinder)psycho-analyse? *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, 2, 113-117.

F.B.M. Stortelder is kinderpsychiater en psychoanalyticus, werkzaam in Amsterdam bij GGZ Buitenamstel, circuit Kinderen en Adolescenten, locatie Oldenaller, en in eigen praktijk

Schatgraven in de spreekkamer

Bespreking van: Judith Edwards (red.) (2001). *Being alive. Building on the work of Anne Alvarez*. Hove: Brunner-Routledge. ISBN 1-58391-131-6, 210 pagina's, prijs: £ 16,99

Nelleke Nicolai

Anne Alvarez is een Britse kleiniaanse psychoanalytica, die sinds de jaren tachtig werkt met autistische en zeer verwaarloosde, misbruikte en borderlinekinderen. Zij beschrijft in *Live Company* (1992) de behandeling van een jongen met een autistiforme stoornis. Centraal in haar denken staat het concept 'projectieve identificatie', dat zij aanvankelijk opvatte als het 'wegdoen en bij de ander onderbrengen van onverdraaglijke destructieve impulsen'. Haar ergernis en onrust als de jongen volledig verzonken leek in zijn autistische rituelen, begreep ze als haar eigen angst voor de zeer specifieke – maar voor haar Ik-vreemde – gevoelens van doodsheid en objectloosheid. Je bestaat niet in de wereld van het autistische kind. Alvarez bedacht dat deze patiëntjes geen ervaring hebben met de aanwezigheid van een object, niet tot leven gewekt zijn in een levende relatie, geen 'live company' kennen. De projectieve identificatie met de levenloosheid en de objectloosheid van hun binnenwereld noopt tot andere interventies dan het containen en ontgiften van destructief afgesplitste gevoelens. Het vasthouden van en mijmeren over de primitieve gevoelstoestanden, zoals gebruikelijk is bij vroege stoornissen, biedt onvoldoende aanknopingspunten, omdat bij deze kinderen niet eens de behoefte ontwaakt is om gevonden te worden. Op basis van haar eigen tegenoverdrachtgevoelens van schrik en wanhoop kwam ze tot een actieve aanpak die ze 'reclamation' noemde. Vergelijkbare gevoelens van doodsheid en objectloosheid kennen analytici die werken met zeer vroeg gestoorde of zeer getraumatiseerde volwassenen. Dergelijke patiënten moet je vóór het containen en duiden eerst leren mentaliseren: een begrip dat de laatste jaren een nieuw élan kreeg door het werk van Fonagy, Target en de Steeles.

Being Alive is een 'Festschrift' om Alvarez'

gedachtegoed onder de aandacht te brengen. Het is geschreven voor kindertherapeuten en -analytici, maar ik denk dat elke psychoanalyticus ervan kan profiteren.

Er zijn duidelijk drie rode draden te onderscheiden, al is een aantal auteurs afkomstig uit andere landen of theoretische richtingen. De eerste is de integratie van kleiniaanse met meer hedendaagse freudiaanse ideeën in Alvarez' werk. Annemarie Sandler belicht deze integratie. Zij wijst erop dat het in analyse niet gaat om de reconstructie van een onbewust verleden, maar de constructie van een heden in de analytische setting.

De tweede rode draad behandelt wat er eigenlijk werkt in een psychoanalyse. Zo schrijft Fonagy over het proces van verandering. Op de manier waarop wij dat van hem gewend zijn, vervlecht hij onderzoek over de functie van geheugen, hechting en de reflectieve functie. De derde rode draad is de verschuiving van het eenpersoons- naar het tweepersoonsperspectief. Didier Houzel beschrijft hoe de rêverie van de analyticus zowel moederlijke als vaderlijke kwaliteiten bevat, waarbij het vaderlijke staat voor wat Alvarez het 'reclaimen' noemt; het wekken uit een amorfe staat. Het moederlijke staat dan voor het containen, het vaderlijke voor de transformerende penetratie.

Het klinische deel bevat boeiende beschrijvingen van de behandeling van zeer gestoorde kinderen. Tal van auteurs laten zien hoe moeilijk deze behandelingen zijn, hoe het ontdooien van de primitieve toestanden zo'n grote mentale pijn kan veroorzaken, dat het kind zich liever opnieuw terugtrekt. Het terughalen uit deze wereld eist een eindeloos geduld van de therapeut, met het vermogen gebruik te maken van een dynamische aanwezigheid, die soms – meer dan op woorden – op ritme, geluiden, beweging en herhaling werkt.

Het hoofdstuk van Allan Schore verdient uitgebreidere aandacht. Schore is een Amerikaans psychoanalyticus, die zich beweegt op het snijvlak van de psychoanalyse, de ontwikkelingspsychologie en de neurowetenschappen. Uit recent hersenonderzoek blijkt dat de rechterhersenhelft dominant is voor de perceptie en expressie van non-verbale emoties, op het onbewuste niveau van gezichtsuitdrukkingen

en prosodie, de melodie waarmee wij spreken. De rechterhersenhelft heeft controle over het autonome zenuwstelsel en daarmee over de somatische uitdrukking van de gevoelstoestand. De rechterhersenhelft is daardoor de basis voor zelf en zelfgevoel, voor overleven en voor regulering van stress vanuit de omgeving. De ontwikkeling van de rechterhersenhelft staat onder invloed van de omgeving. Dat gebeurt via sociale interactie en daarin speelt projectieve identificatie een centrale rol. Projectieve identificatie wordt in de kleiniaanse theorie gezien als het naar buiten brengen van ongewenste negatieve kanten van het zelf, maar Schore benadrukt dat in den beginne juist positieve en prettige gevoelstoestanden geprojecteerd worden. Denk alleen maar aan de baby die na een aanvankelijk argwanende blik een brede glimlach vertoont, wat bij de 'vreemde' een gevoel van verheugde herkenning teweegbrengt. Daarnaast is projectieve identificatie in de adaptatieve zin ook wederkerig en voor het overgrote deel onbewust. Lachen doet lachen, een bepaalde melodie, ritme, rijm in de taal roept los van de inhoud, gevoelens op.

De wederkerigheid van de projectieve identificatie in de moeder-kindinteractie en het non-verbaal uitwisselen van affectieve communicatie lopen volgens bepaalde patronen. Dit wordt door diverse auteurs beschreven als een dans. Deze synchrone gedragspatronen hebben hun equivalent in synchrone patronen van neuronale activiteit in het limbische systeem. De rechtercortex van de moeder vormt als het ware het sjabloon voor de ontwikkeling van het brein van het kind. Deze gemeenschappelijke creatie van interactiepatronen vormt de basis van veilige gehechtheid. Hechting kan dan ook opgevat worden als de neurobiologische dyadische regulatie van emoties. Deze dans leert een kind zijn eigen staat van emoties te reguleren.

De rechterhersenhelft blijft een centrale rol spelen in de perceptie van gevoelstoestanden in anderen: empathie is een functie van onze rechterhersenhelft. Emotionele stimuli worden gedecodeerd via onze somatische emotionele reacties. We herkennen de gevoelstoestanden van een ander via interne somatosensorische representaties, die simuleren hoe de ontvanger

zich zou voelen als deze hetzelfde gezicht zou trekken: 'Als ik zo zou kijken, zou ik me verdrietig voelen.' Dus via introjectieve identificatie.

Een stelselmatig niet-adequaat reageren van de ouder op het kind blokkeert het ontstaan van een dyadisch regulatiesysteem, waarin het kind als veilig beoordeelde zelfaspecten in de moeder kan projecteren. Integendeel, de negatief beleefde aspecten van de ouder worden uitvergroet in een escalerende negatieve interactie. Uiteindelijk kan dit bij kleine kinderen tot een opeenvolging van twee toestanden leiden: eerst worden ze overspoeld door angst (hyperarousal). Vervolgens 'bevrozen' ze compensatoir en trekken zich terug in verlamde passiviteit (dissociatie). Deze twee verschillende autonome reacties komen voort uit twee vormen van biologische activering van het autonome zenuwstelsel: hyperarousal als de energieproducerende activering van het sympatische systeem, met verhoogde spierspanning en hartslag en een neiging tot vluchten of vechten; dissociatie als de energieconserverende activering van het parasympathische systeem met vertragende hartslag en beweging en verscherping van de zintuiglijke activiteit.

De gedissocieerde gevoelstoestand blijft later bestaan als 'een dode plek' in het subjectieve beleven. Vlak na het mislopen van een interactie is een dissociërende patiënt weliswaar niet meer in de greep van emoties, maar de empathische niet-dissociërende therapeut is via zijn of haar rechterhersenhelft nog steeds psychobiologisch aan het meeresoneren en beleeft dus subjectief versterkt de negatieve gevoels-toestand.

Schores theorie roept vragen op. Valt er eigenlijk nog iets te veranderen aan vroeg-gestoorde rechterhersenhelften? Is dit niet een uitnodiging tot reductionisme, waarbij de geest wordt ingeruild voor de hersenen en betekenissen neurale patronen worden? Ik meen van niet. Juist het besef van deze mechanismen kan onze interventies in een andere richting sturen. We zullen minder makkelijk de 'dode stukjes' in onze patiënten laten voor wat ze zijn of misinterpreteren. Als we begrijpen dat projectieve identificatie een manier is om te communiceren, zowel in de adaptatieve vorm als de

negatieve defensieve vorm, kunnen we ons laten uitnodigen de overdracht 'aan te nemen' zoals Judith Mitrani dat noemt (2001) en ons laten raken, en kunnen we duiden vanuit het perspectief van de patiënt. We kunnen – met gepaste theoretische onderbouwing – ook meer vertrouwen op onze klinische intuïtie, ingevingen en subjectieve beelden. Het zijn geen onbegrijpelijke metafysische fenomenen, maar tekenen van leven binnen de geest van onze patiënten, die schreeuwen om gehoord, gezien en begrepen te worden. Ik vond het een eye-opener om te lezen dat projectieve en introjectieve identificatie geen magische gebeurtenissen zijn, maar verlopen via ritme, prosodie en via de onbewuste herkenning van lichamelijke ervaringen.

Het zal u duidelijk zijn dat dit een zeer lezenswaardig boek is.

Literatuur

Mitrani, J.L. (2001). Taking the transference. Some technical implications in three papers by Bion. *International Journal of Psychoanalysis*, 82, 1085-1104.

N. Nicolaï is psychiater-psychoanalytica, werkzaam in eigen praktijk.

De analytische ethiek uitgedaagd

Bespreking van: Anthony Molino en Christine Ware (red.) (2001). *Where Id was. Challenging Normalization in Psychoanalysis*. Londen/New York: Continuum. ISBN 0-8264-5580-4, 248 pagina's, prijs: £ 16,99

Rudy Meurs

Where Id was is verschenen in de serie *Disseminations: psychoanalysis in contexts*. Deze serie wil de relatie tussen psychoanalyse en hedendaagse cultuur onderzoeken.

Psychoanalyse wordt in dit boek van meet af aan gesitueerd als een culturele praxis die een wezenlijke rol te vervullen heeft in het maatschappelijke debat. In een samenleving die meer en meer gefragmenteerd raakt, lijken

waarden als conformiteit, adaptatie en uniformiteit zich steeds meer op te dringen. Ook de psychoanalyse wordt geconfronteerd met deze normaliserende tendens. Het is daarom belangrijk, zo stellen Molino en Ware, dat van binnenuit opnieuw kritisch nagedacht wordt over de psychoanalyse en dat de dialoog wordt aangegaan met andere disciplines, zoals filosofie, antropologie, literatuurwetenschappen. Vanuit dat perspectief werden in deze bundel eenentwintig bijdragen verzameld van auteurs uit verschillende psychoanalytische scholen en disciplines. Zo willen Molino en Ware de psychoanalyse weer openbreken zonder zich daarbij al te veel te bekommeren om haar voortbestaan als meesterdiscours. De heterogene samenstelling van het boek is inderdaad al een kritiek op zich. Wanneer de psychoanalyse zou blijven steken in een monolithisch discours, dat vooral gericht is op het in stand houden van zichzelf, dan schrijft ze haar eigen ondergang. In verschillende bijdragen komt de ethiek van de psychoanalyse expliciet aan bod. Thompson gaat in op de regel van de vrije associatie. Hij stelt dat analytici deze regel doorgaans slechts beschouwen als een middel om toegang te verkrijgen tot het onbewuste van de analysant. Deze regel om alles te zeggen wat er te binnen schiet, behelst echter bovenal dat men er zich toe verbindt eerlijk te zijn, wat een belangrijke ethische dimensie toevoegt. De analysant heeft immers voortdurend een verantwoordelijkheid tegenover zichzelf. De belofte eerlijk te zijn plaatst de analysant voor de opdracht zijn eigen waarheid uit te spreken. In het spreken maakt hij hetgeen zich ontvouwt tot zijn waarheid. Wat hij er uiteindelijk mee doet, is zijn keuze. Dit komt in belangrijke mate overeen met wat Young-Eisendrath 'de ethiek van het menselijk lijden' noemt. Zij plaatst deze ethiek, die zij ook toeschrijft aan het boeddhisme, lijnrecht tegenover de destructieve ethiek die eigen is aan de 'biobabble', een heersend discours dat menselijk gedrag en lijden primair toeschrijft aan biologische, evolutionaire en fysieke processen. Dergelijke overtuigingen blokkeren immers het verlangen om de ongekende complexe, conflictueuze drijfveren te gaan exploreren die aan dit lijden ten grondslag liggen. Nochtans sluip het medische model vlugger

onze analytische praktijk binnen dan we willen toegeven, aldus Zoja. Bijvoorbeeld wanneer het erom gaat onze discipline bestaansrecht te geven binnen een bredere maatschappelijke context, is het immers verleidelijk te spreken in termen van herstel in plaats van transformatie. Een ander thema dat in deze bundel meermaals aan bod komt, is de positie van de psychoanalyse in het veld van de geestelijke gezondheidszorg. Erg boeiend is de bijdrage van Gherovici. Zij beschrijft hoe psychoanalyse in de Verenigde Staten niet geschikt geacht wordt voor bepaalde minderheden als de Puerto Ricanen, wat volgens haar de marginalisatie van deze bevolkingsgroep extra in de hand werkt.

Molino klaagt de situatie in Italië aan waar de psychoanalyse door regelgeving volledig geadopteerd werd door de psychologie en psychiatrie. Hij wijst op de gevaren hiervan (o.a. een verschraling van de discipline) en voert een hartstochtelijk pleidooi voor de autonomie van de psychoanalyse als beroep. Analyticus zijn, betekent voor hem doordrongen zijn van de 'radical otherness of the very idea of the unconscious' (p. 245).

Het meest uitdagende artikel is naar mijn mening dat van Chris Oakley. Psychoanalyse draait voor hem in essentie rond een dialectiek van verleiding. 'Perhaps we only ever truly exist when seduced by whatever it is that moves us (...)' (p. 228). Waardoor worden we in een analyse verleid? Wat zich in een analyse reveleert, is dikwijls raadselachtig, onduidelijk of onbegrijpelijk. Hoe frustrerend of beangstigend dit ook kan zijn, tezelfdertijd beleven we hieraan ook plezier en worden we verleid verder te spreken. In deze tijden van informatie en registratie komen die noodzakelijke dialectiek van verleiding echter hoe langer hoe meer in het gedrang. Wanneer alles transparant moet zijn en uitgelegd moet worden, dreigt immers iedere illusie te verdwijnen en daarmee ook de mogelijkheid nog verleid te worden, aldus Oakley.

In een paar interviews laat Molino ook enkele vooraanstaande antropologen aan het woord. Crapanzano en Kondo verwijzen vooral naar de verwevenheid van taal, betekenis en cultuur. Daarmee tonen zij aan hoezeer ons begrip van

het zelf, bewustzijn, geest, ..., beperkt wordt door de woorden die we eraan geven. Dit doet ons vraagtekens plaatsen bij de universele waarde die we toch (impliciet) aan onze concepten toeschrijven. De vraag hoe men de ethiek van de psychoanalyse vanuit antropologisch standpunt zou kunnen bekijken, kwam spijtig genoeg niet aan bod.

De onderwerpen die in deze bundel worden aangesneden zijn boeiend maar de bijdragen zijn nogal verschillend van kwaliteit. De korte hoofdstukken beperken bovendien de ruimte voor een grondigere bespreking. Aan stof tot discussie is er echter geen gebrek. Het boek is een aanklacht tegen de normalisatie. Dat de psychoanalyse een eigen ethiek te verdedigen heeft, is duidelijk, maar slaagt zij er wel voldoende in dit ook op maatschappelijk niveau te doen?

R. Meurs, klinisch psycholoog, werkzaam in het dagcentrum Horizon te Zoersel, volgt een post-graduate opleiding psychoanalytische therapie te Kortenberg.

Bij een jungiaan in therapie

Bespreking van: David Sedgwick (2001). *Introduction to Jungian Psychotherapy. The Therapeutic Relationship*. Hove: Brunner-Routledge. ISBN 0-415-18340-5, 181 pagina's, prijs: £ 12,99

Marc Hebbrecht

De technische aanbevelingen van de jungiaanse analyticus Sedgwick verschillen weinig van wat we in een andere, klassieke inleiding over dynamische psychotherapie kunnen lezen. Hij legt wel meer nadruk op de gelijkwaardigheid van patiënt en therapeut. Volgens hem heeft de patiënt vooral baat bij een reëel aanwezige therapeut die enige zelfonthulling aandurft en de affectieve interactie hoger waardeert dan duiding en neutraliteit. Authenticiteit, gezamenlijke transformatie en wederzijdse participatie zijn de sleutelbegrippen. De therapeut wordt afgeschilderd als een 'verwonde heler', kwetsbaar in de ontmoeting met de patiënt en vat-

baar voor psychische infectie. Het therapeutische kader en het contract vormen de essentiële voorwaarden om een 'temenos' of een heilige plaats, een innerlijk allerheiligste, tot stand te brengen. Zo kan psychotherapie een archetypische situatie worden. In de visie van Sedgwick ondergaan de embryonale psychische delen van de patiënt tijdens psychotherapie een transformatieproces. Eigenlijk sluit het jungiaanse denken meer aan bij de zelfactualisatie-opvatting van de existentieel-humanistische therapeuten. De jungianen denken vanuit een psychologie van de paradox, met aandacht voor intuïtie, individuatie, mysterie, mystiek, symboliek, transcendentie en spiritualiteit. Liefhebbers van Winnicott en Bion zullen dit boek graag lezen. Vooral de beschouwingen over de vijandigheid van de therapeut en de eindfase van de therapie zijn interessant.

M. Hebbrecht is psychiater, psychoanalytisch-psychotherapeut en psychoanalyticus.

The house of the psychopath, fundament en façade

Bespreking van: J. Reid Meloy (2001). *The Mark of Cain. Psychoanalytic Insight and the Psychopath*. Hillsdale NJ/Londen: The Analytic Press. ISBN 0-88163-310-0, 353 pagina's, prijs: £ 46,50

Daan Daniëls

In *The Mark of Cain* heeft Reid Meloy, psychoanalyticus en internationaal expert in de forensische psychiatrie, een aantal psychoanalytische sleutelartikelen over psychopathie bijeengebracht, in een tijdlijn geplaatst en van commentaar voorzien. Één deel gaat over ontwikkeling en psychodynamiek en het tweede deel over diagnostiek, behandeling en het zogenaamde risk management.

In de inleiding bespreekt de auteur de fundamenten van 'the house of the psychopath': problemen met de hechting, het deficiënte arousal-systeem en de (relatieve) angstvrijheid. Hij noemt de gebrekkige internalisatie, de rol van het grandioze zelf en natuurlijk de kwaliteit

van objectrelaties en superego. Recente onderzoeksresultaten uit onder meer de neurobiologie betreft hij bij zijn beschouwing.

In verband met dynamiek en genese wordt door meerdere auteurs de rol van het narcisme genoemd als nauw verbonden aan het streven van de psychopaat, namelijk absolute vrijheid. Een vrijheid die misverstaan wordt als zonder binding, betrokkenheid en angsten te zijn. En dus gedoemd is te mislukken. De psychopaat manoeuvreert zich in zijn vrijheidsdrang in een positie waar hij juist weer aanloopt tegen grenzen, in wezen om de 'holding' te voelen zoals hij die altijd gezocht heeft: eerst bij moeder, dan ouders, de school en later instituties en dikwijls justitie. De psychopaten die we tegenkomen in het criminele circuit zijn overigens niet de meest geslaagde. Relatief succesvol zijn de vrije jongens in het zakenleven en de politiek en – waarom niet – ook in de GGZ, voor wie macht en geld de waarden zijn waarmee ze denken vrijheid te verwerven.

Hechtingsproblemen spelen een belangrijke rol, mede bepaald door biologische factoren. Anderzijds worden in het domein van de 'nurture' interessante studies genoemd over het meer of minder bewust uitageren van eigen psychopathische trekken door ouders. Wie kent niet het toch ook een beetje trots zijn als zoon of dochter iets heeft uitgehaald wat we zelf niet zo goed aandurfden?

De rol van de biologie is in deze artikelen onderbelicht gebleven; Reid Meloy biedt enig tegenwicht in zijn commentaren.

De clinicus wordt aangesproken op de manier waarop zijn angst en afweer behandeling in de weg kunnen staan. Zo is een typerende vorm van tegenoverdracht het risico van verlies aan professionele identiteit als de behandelaar wordt meegetrokken in het schipperen en het gesjoemel; wanneer worden compromissen compromitterend? Aan de andere kant zal een al te rigide superieur moralistische houding zowel patiënt als behandelaar geen goed doen. Te bedenken valt daarbij dat achtergrond en milieu van de meeste behandelaars, zeker ook van psychoanalytici, dikwijls zodanig verschillen van de wereld van deze populatie, dat herkenning en vervolgens aansluiting bij de beleveniswereld van de patiënt heel moeilijk

blijven. Toegang tot eigen leugenachtige, frauduleuze en sadistische tendenties is tot op zekere hoogte voorwaarde voor verantwoorde behandeling. Systematische supervisie en interventie en, idealiter, eigen leeraanalytische ervaring zijn mijns inziens dan ook onontbeerlijk.

Gevaar is er soms ook. Niet zozeer omdat je je in een enkel geval vasovegetatief ontregeld voelt in het contact, wat reëel gevaar betekent en dus om adequaat handelen vraagt, maar veeleer omdat je zo'n signaal negeert vanuit eigen grootheid en een soms contra-fobische houding; dan wordt het echt riskant. Meer in het algemeen dient men beducht te zijn zich te zeer en te lang – en dat kan gemakkelijk gebeuren – in een geïdealiseerde positie als behandelaar te koesteren. Intense nijd en narcistische woede zullen zeker volgen. Geloof, authenticiteit en de moed de confrontatie aan te gaan – én die overeind te houden tijdens de behandeling – ziet de auteur als basale voorwaarden om enig succes te hebben.

De centrale opgave blijft bij elke patiënt in te schatten in welke mate er sprake is van deficit dan wel conflict, wat er toch nog is aan geweten, identiteit en empathisch vermogen en van welk niveau; wat is bij alle leugenachtigheid misschien toch nog authentiek? Van de onderscheiden auteurs bespreekt Levy de primaire affecthonger. Bowlby beschrijft hoe de libineuze ontwikkeling stagneert door de dominantie van de woede en wat de gevolgen zijn voor de vorming van het zelf- en objectbeeld. Greenacre en Johnson beschrijven de gewetensontwikkeling bij de psychopaat. Bender typeert de wereld van de institutiekinderen. Friedlander ontwikkelt Aichhorns concept van de 'latent delinquency' – dat wil zeggen een gestagneerde ontwikkeling gedomineerd door het lust-principe – verder. Deutsch schrijft over de pseudo-logica fantastica, die ze afgrenst tegen de 'as if personality'.

Winnicott legt sterk het accent op het zoeken naar contact en naar grenzen, dat ook uit criminele acties zou spreken én de destructieve reactie op het niet kunnen verdragen van grenzen en holding. Miller spreekt prachtig over de consequenties van dat gebrek aan hechting: er kan nooit verlies en rouw zijn, de depressieve positie wordt nooit bereikt, er ontstaan geen

betekenisvolle objectrelaties. De psychopaat zoekt wanhopig 'vrijheid' door nooit te kiezen. Samenhangend is er de stoornis in tijdsbeleving, alsof tijd geen rol speelt. De verstoorde relatie tot de emotionele realiteit wordt door hem poëtisch getypeerd: 'The psychopath seems to be walking through snow without leaving footprints.'

Halleck bespreekt de presociale emotionele wereld en de dominantie van de 'part object affects', zoals opwinding, dysforie, 'rage' en frustratie, in tegenstelling met meer genuanceerde, ambivalente emoties als verdriet, schuld en berouw. Hij noemt affectief pedagogische verwaarlozing als noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarde voor het ontstaan van psychopathie. Daarnaast, en tot op zekere hoogte los daarvan, zijn de deficiënte gewetensvorming en de rol van ouders bepalend. Het concept van de pseudo-erfelijkheid wordt genoemd.

En dan is er het artikel van Meloy zelf over psychopathie en sadisme. Kort en raak, zijn mees-terproef.

In deel twee valt het artikel van Reich uit de toon, waarin hij zijn singuliere opvattingen over seksualiteit, de positie van de vrouw en homoseksualiteit, inclusief regelrechte onzin over impotentie en orgasme, uit de doeken doet. Tot op zekere hoogte geldt dat ook voor de op zich mooie maar erg gedateerde casusbeschrijving door Joseph.

Heel anders is dan weer uit die vroege tijden te lezen hoe August Aichhorn het aanpakt: autoritair, directief, in een pedagogisch klimaat van confrontatie en grensstelling. Toch slaagt hij erin om een behandeling te schetsen die weliswaar strikt en consequent is, maar waar geen sprake is van een sfeer van vergelding en straf. Zijn behandelwijze lijkt soms op analytische *power play*, directieve therapie op zijn best, zou je nu zeggen.

Lion schetst een ambulante behandeling van psychopaten met enig bindingsvermogen en enig besef van angst en schuld.

Symington en Strassburger spreken als ervaren klinici over de gevoelens van de therapeut, terwijl Kernberg uitlegt hoe onderscheid te maken tussen anti-sociale structuur en een narcistische persoonlijkheidsstoornis. Bursten

beschrijft vanuit de zelfpsychologie hoe sterk het narcisme van de ouders meespeelt in de psychopathische ontwikkeling van het kind. Voor mij zijn de artikelen van Halleck en Miller over de zoektocht naar de absolute vrijheid, de teksten van Winnicott en Strassburger over specifieke tegenoverdracht, en natuurlijk het schitterende artikel van Meloy de teksten die eruit springen. Over de huidige stand van zaken past zeer gematigd optimisme.

Het belang van een benadering zoals Meloy die vertegenwoordigt is groot, namelijk telkens opnieuw individueel de mate van psychopathie, de psychodynamiek en het risico in te schatten. Daarvoor is het psychoanalytische gedachtegoed meer dan nodig. In een aantal gevallen kan zo wel een toename van zelfcontrole bereikt worden en een diepere notie van delictgevolgen. Voor psychoanalyse puur als behandelvorm is geen plaats meer bij de behandeling van psychopathie.

Het is een inspirerend boek geworden. Het valt op hoe onafhankelijk Meloy is. Hij is niet schatplichtig aan analytische patriarchen, maar wel loyaal binnen die familie en laat evenzeer ruimte voor niet-analytische benaderingen. Het knappe van Meloy, auteur en samensteller, is dat het niet een verzameling van op zichzelf staande artikelen is geworden, maar dat zijn verbindende commentaar het tot een prettig lezend, fascinerend boek maakt. En dat over een tijdstraject van bijna een eeuw.

Het zet aan tot doordenken op welhaast spel- se wijze. De sleutel- en eindvraag is natuurlijk, zeker voor een clinicus, of er sprake kan zijn, en hoe dan wel, van behandeling. In deze tijd een veelgestelde vraag. En wat is dan de bijdrage van de moderne psychoanalyse naast de cognitieve benadering en de biologische inbreng? Duidelijk wordt ten slotte dat het gebrek aan belangstelling en het therapeutisch nihilisme van de laatste decennia én onbevredigend én onterecht blijkt.

Met recht een uitdagend boek – en dat zegt ongetwijfeld iets over het appèl dat juist deze groep doet op ontdekkingsreizigers zoals bijvoorbeeld psychoanalytici nog zijn.

D. Daniëls is psychiater/psychoanalyticus te Arnhem.

De psychoanalyticus als historicus

Bespreking van: Roger Kennedy (2002). *Psychoanalysis, History and Subjectivity. Now of the Past*. Hove: Brunner-Routledge. ISBN 1-58391-261-4, vi + 189 pagina's, prijs: £ 15,99

Michel Thys

Gelijktijdig met het ontstaan van de psychoanalyse ging de discussie van start over het historische werkelijkheidsgehalte van wat de patiënt vertelt over zijn verleden. De relatie tussen psychoanalyse en geschiedenis vormt een rode draad in de geschiedenis van de psychoanalyse. Het nieuwe boek van de Britse psychoanalyticus Roger Kennedy vormt een illustratie van het feit dat het betreffende debat ook tegenwoordig nog epistemologisch en klinisch belang heeft.

Kennedy stelt zich het ambitieuze doel de geschiedeniswetenschap te exploreren door de ogen van een psychoanalyticus en te onderzoeken wat het betekent om in een psychoanalyse historisch te denken. Beide disciplines hebben elkaar volgens de auteur veel te bieden. Centraal en overkoepelend gegeven in deze uitermate rijk gestoffeerde studie is de invloed van het subjectmodel dat de historicus, respectievelijk de analyticus hanteert. Beide disciplines is het volgens Kennedy uiteindelijk te doen om het begrijpen van de menselijke subjectiviteit. Zijn vergelijkend onderzoek levert als belangrijkste stelling op dat het historische perspectief, maar dan wel in al zijn complexiteit zoals deze in het boek ontvouwd wordt, wezenlijk is voor het psychoanalytische werk. Kennedy legt dezelfde weg af als Peter Gay, maar in omgekeerde richting: terwijl Gay (1987) over psychoanalyse schrijft voor historici, schrijft Kennedy over geschiedenis voor psychoanalytici. Het boek bestrijkt geen kleiner terrein dan dat van Herodotos tot de huidige postmodernistische en narrativistische historici, en van Freuds verwerping van de verleidingstheorie en zijn vergelijking van het analytische opgraafwerk met het gezwoeg van de archeoloog tot de hedendaagse narrativistische hermeneutici én de claim van gecontroleerd wetenschappelijk onderzoek.

Daarbij speelt voortdurend het verschil tussen verleden ('past') en geschiedenis ('history'), dat Kennedy als volgt opvat: het verleden wordt geschiedenis als de herinneringen onderling verweven worden tot een uitgewerkt narratief verslag; zolang het verleden geen geschiedenis is geworden, blijft het gefixeerd; historisch onderzoek is een manier om het verleden te bevrijden van zijn pure 'verledenheid' ('pastness'). Geschiedenis is dus in het heden bewerkt verleden en in die zin is de psychoanalytische behandeling een vorm van geschiedschrijving van en door het subject (de patiënt) in zijn overdrachtsrelatie met de analyticus. Een interessante verwijzing is bijvoorbeeld die naar Collingwood, die stelt dat alle geschiedvorsching een heropvoering is van het verleden in de psychische wereld van de historicus. En naar analogie zegt Kennedy: het verleden in de klinische ontmoeting is wat heropvoerbaar is tussen analyticus en patiënt.

Uiteraard dringt de vraag zich op of een narratief geheel, om 'historisch' genoemd te kunnen worden, gebaseerd moet zijn op bewezen feiten. Kennedy maakt een onderscheid tussen een geschiedenis van gebeurtenissen ('events') en een geschiedenis van lagen ('layers'). In de laatste benadering, die volgens hem meer aansluit bij het psychoanalytische perspectief, gaat het niet uitsluitend om de concrete gebeurtenissen uit het verleden, maar om de dynamiek tussen verschillende werkelijkheidsniveaus, waarin de dimensie van de subjectiviteit een belangrijke rol speelt. Elk antwoord op de vraag wat er vroeger gebeurd is, moet geconstrueerd, verbeeld, herschapen worden. De feitelijkheden op zich volstaan nooit om het verloop van een reeks gebeurtenissen te begrijpen. Toch vindt Kennedy staving door 'documenten' een wezenlijk bestanddeel van elk historisch en dus van elk psychoanalytisch onderzoek. Hij belijdt, in deze complexe relatie tussen geschiedenis en fictie, als het ware een soort 'door historiciteit onderbouwd narrativisme': de feiten op zich zijn niet allesbepalend, maar ze zijn wel degelijk belangrijk. Kennedy is op zijn best waar hij geschiedenis en psychoanalyse elkaar laat ontmoeten op het vlak van het trauma, met de holocaust en seksueel misbruik van kinderen als prototypen.

Elke geschiedschrijving, ook in de psychotherapeutische ontmoeting, is geïnspireerd door trauma en verlies. Zonder in een historisch reductionisme te vervallen, breekt Kennedy een lans voor de historische dimensie. Hij vindt de huidige hier-en-numode even zorgwekkend als de toename van het aantal ontkeners van de holocaust. Deze mode, waarvoor ook de psychoanalyse niet immuun is, reflecteert, aldus de auteur, een wijder verbreide verwaarlozing van het verleden. Wellicht druist ook wat dit aspect betreft de psychoanalyse in tegen actuele tendensen. Kennedy benadrukt bijvoorbeeld de waarde die de psychoanalyse heeft voor het ontwikkelen bij het subject van een historisch bewustzijn. In die zin stelt hij, enigszins in de lijn van maar meer polemiserend dan Mooij (2002), dat de psychoanalyse haar opdracht trouw moet blijven en zich niet van haar eigen geschiedenis mag laten afsnijden. En wat te denken van zijn standpunt dat een historische benadering relevanter is voor de psychoanalyse dan, zeg maar, de natuurwetenschappelijke methodologie? Ook al klinkt dit wellicht overbodig polariserend, het accent dat Kennedy in deze formulering legt, lijkt me erg ter zake.

Kennedy schreef een mijns inziens belangrijk werk, waarin tal van aspecten van een historische benadering van de psychoanalyse onderzocht worden. (Andere aspecten, bijvoorbeeld het sociaal-discursieve, zoals beschreven door Bos, 2001, komen niet aan bod.) Hij weet hierbij de controverse over de wetenschappelijke status van de psychoanalyse creatief te verbinden met de klinische praktijk. Hinderlijk is dat de auteur, evenals in zijn vorige boek (Kennedy 1998, zie Thys 1999), zijn onderwerp zo uitvoerig en vanuit zo veel verschillende invalshoeken wil presenteren – die hij dan nog eens met elkaar wil vergelijken – dat het geheel chaotisch en overrompend overkomt. Het voortdurend aaneenrijgen van, weliswaar interessante, citaten bevordert allerminst de leesbaarheid. De winst die dat anderzijds oplevert, is een zeer breed en prikkelend overzicht van wat de geschiedeniswetenschap de psychoanalyse inderdaad te bieden heeft.

Literatuur

- Bos, J. (2001). *Een eeuw Freud. Met het oog op de geschiedenis*. Amsterdam: Boom.
- Gay, P. (1987). *Freud voor historici*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Kennedy, R. (1998). *The Elusive Human Subject. A Psychoanalytical Theory of Subject Relations*. London/New York: Free Association Books.
- Mooij, A. (2002). *Psychoanalytisch gedachtegoed*. Amsterdam: Boom.
- Thys, M. (1999). Van object- naar subjectrelatietheorie. Bespreking van R. Kennedy (1998), *The Elusive Human Subject*. *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, 5, 237-240.

M. Thys is psycholoog/psychoanalyticus, lid van de Belgische School voor Psychoanalyse en van de Vlaamse Vereniging voor Psychoanalytische Therapie, werkzaam in CGG Andante, Team Volwassenen, Merksem.

Drinken en klinken

Bespreking van: Wolf-Detlef Rost (2001). *Psychoanalyse des Alkoholismus*. Stuttgart: Klett-Cotta. ISBN 3-608-95459-7, 275 pagina's, prijs: € 22,50

Marc Hebbrecht

Rost, de auteur van *Psychoanalyse des Alkoholismus*, is optimistisch over de resultaten van psychoanalytische behandeling bij alcoholisten. Hij benadert alcoholproblematiek vanuit drie modellen: drifttheorie, egopsychologie en objectrelatietheorie. De analyticus moet met alcoholisten actiever zijn, een steunend element inbrengen, de afweer versterken, rijpe afweer aanmoedigen en zich afstemmen op hun afhankelijkheidsbehoeften. Psychoanalytische psychotherapie heeft zin, mits de patiënt voldoende ontwend is. De sadomasochistische problematiek en de grootheid-en almachtsfantasieën van deze patiënten leiden vaak tot moeilijk hanteerbare tegenoverdracht. Daarom brengt men parameters in om destructief ageren en maligne regressie te beheersen. Ook zal men samen met de patiënt zoeken naar een

substituut voor het middel. Zelfdestructieve neigingen kunnen afgezwakt worden door externalisatie: het scheppen van een slecht object in de buitenwereld waarmee men de strijd aangaat ('alcohol als duivel'). Het boek geeft slechts de stand van zaken weer tot 1985. De auteur plaatst Simmel en Glover ten onrechte tussen de objectrelationele analytici. Hij maakt te weinig onderscheid tussen alcoholisten en drugsverslaafden. Maar de psychoanalytische aspecten van AA en ontwenningsskuren worden wel interessant besproken. Rost had ook meer kunnen benadrukken dat alcoholisten dikwijls de psychische realiteit loochenen. Al degenen die met alcoholisten werken maar ook zij die ernstige persoonlijkheidsstoornissen behandelen, zullen in dit boek interessante gedachten vinden.

M. Hebbrecht is psychiater, psychoanalytisch-psychotherapeut en psychoanalyticus.

Van verhaal naar dialoog

Bespreking van: Peter Rober (2002). *Samen in therapie. Gezinstherapie als dialoog*. Leuven/Leusden: Acco. ISBN 90-334-5103-4, 197 pagina's, prijs: € 22,20

Inès Valina Griëra

In het praktijkgerichte boek *Samen in therapie* wordt op een verhalende manier een verband gelegd tussen een aantal narratieve en postmoderne concepten enerzijds en de praktijk van de gezinstherapie anderzijds. In verschillende hoofdstukken wijst de auteur erop dat gezinstherapeuten de laatste jaren bij voorkeur narratieve metaforen gebruiken – zoals 'verhaal', 'conversatie', 'dialoog', 'tekst', enzovoort – bij reflecties over hun werk. Zo ontstond het narratieve paradigma. De verschillende narratieve therapieën leggen de nadruk op een respectvolle samenwerkingsrelatie. Gezinsleden en therapeut creëren samen een nieuw 'verhaal'. De traditionele expertpositie van de therapeut wordt verworpen; de cliënt wordt als expert gezien. Daarbij wordt

belangrijk gevonden dat er een dialoog plaatsvindt tussen de therapeut en de gezinsleden. Daarnaast wordt ook aandacht geschonken aan de plaats van de therapeut in het therapeutische proces, het zogenaamde 'innerlijke gesprek'.

Dit is een zeer vlot leesbaar boek, waarin mensen uit de praktijk zich kunnen herkennen en waarin de dagelijkse praktijk van de gezinstherapie voelbaar is. De lezer zal zeker geboeid worden door enerzijds de theoretische en filosofische hoofdstukken en anderzijds de praktijkverhalen.

I. Vallina Griëra, klinisch psychologe, is werkzaam als gezins- en koppeltherapeute in PZ Sancta Maria in Melveren en in privé-praktijk.

Tegenoverdracht worldwide

Bespreking van: Robert Michels, Liliane Abensour, Claudio Laks Eizirik & Richard Rusbrieger (red.) (2002). *Key Papers on Countertransference. International Journal of Psychoanalysis Key Papers Series*. Londen: Karnac. ISBN 1-85575-961-6, 149 pagina's, prijs: £ 16,99

Guy Verbruggen

Key Papers on Countertransference is het eerste deel van een reeks monografieën over belangrijke hedendaagse psychoanalytische topics. Tegenoverdracht wordt hier indringend beschreven vanuit de vier toonaangevende psychoanalytische gebieden: de Verenigde Staten, Groot-Brittannië, Frankrijk en Latijns Amerika. Jacobs legt het accent op de vroege geschiedenis van het concept in Noord-Amerika, waarbij vooral de vroege invloeden van Ferenczi, Reich en Klein duidelijk geschetst worden. Kohut, Renik en Ogden worden door deze auteur terecht gepropageerd als uitdragers van een moderne, intersubjectieve visie. Hinshelwood vertrekt in zijn Britse schets van Klein en weet haar aan de hand van het begrip 'tegenoverdracht' goed te situeren ten opzichte van de 'onafhankelijken' en ten opzichte van Lacan.

Bernardi verduidelijkt de grote invloed van de vroege Argentijnse analytici, Racker en de Barangers, binnen het Zuid-Amerikaanse veld. Duparc schetst het hedendaagse Franse speelveld, met de bijdragen van onder anderen Viderman, de M'Uzan, McDougall en Pontalis. Wie een helder, actueel en veelzijdig overzicht wil van de evolutie van het begrip 'tegenoverdracht' kan ik dit boekje van harte aanbevelen. Vele 'grote namen' uit de analytische wereld

komen aan bod en zorgen voor een boeiende potpourri, met veelzijdigheid en controversen. Tegenoverdracht, ons meest persoonlijke werktuig, belangt ons allen aan, *worldwide*, daarvan is dit boekje een goede illustratie.

G. Verbruggen is psychoanalytisch psychotherapeut binnen de driehoek Sint-Truiden, Hasselt en Tongeren.

Ontvangen

Berg, H. De (2003). *Freud's Theory and Its Use in Literary and Cultural Studies. An Introduction*. Rochester NY/Woodbridge: Camden House.

Caine, L. & Royston, R. (2003). *Ich pflück dir den Mond vom Grunde des Meeres*. Frankfurt am Main: Krüger Verlag.

Eigen, M. (2002). *Rage*. Middletown: Wesleyan University Press.

Erdman, R.A.M., Hoekink, W.C.B., Huizenga, S.S., Rexwinkel, M.J. & Roelofsens, W. (2003). *Psychoanalytische psychotherapie en nieuwe perspectieven*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.

Evans, D. (2001). *An introductory dictionary of lacanian psychoanalysis*. Hove: Brunner-Routledge.

Garland, C. (1998). *Understanding Trauma. A Psychoanalytical Approach*. The Tavistock Clinic Series. Londen: Karnac Books.

Jacobs, M. (2003). *Sigmund Freud*. Londen: Sage Publications.

Klein, J. (2003). *Jacob's Ladder. Essays on Experiences of the Ineffable in the Content of Contemporary Psychotherapy*. Londen: Karnac Books.

Lawrence, G. (red.) (2003). *Experiences in Social Dreaming*. Londen: Karnac Books.

McDougall, J. (2003), *Donald Winnicott the Man: Reflections and Recollections*. Londen: Karnac Books.

Morgan, S. (2003). *Phobia. A Reassessment*. Londen: Karnac Books.

Royle, N. (2003). *Jacques Derrida*. Londen: Routledge.

Schafer, R. (2003). *Bad Feelings*. Londen: Karnac Books.

Schmeets, M.G.J. & Schut, A.P. (red.) (2003). *Anders en toch hetzelfde. Psychoanalytische ontwikkelingstherapie met kinderen*. NPI-Reeks. Assen: Koninklijke Van Gorcum.

Schubert, H. (2003). *Die Welt da Drinnen*. Frankfurt am Main: Fischer Taschebücher Verlag.

Steiner, R. (2003). *Unconscious Phantasy*. Londen: Karnac Books.

Symington, N., J., A. & D. (2003). *How to Choose a Psychotherapist*. Londen: Karnac Books.

Wassink, J. (red.) (2003). *Borderline, gender en transculturaliteit: verslag studiemiddag woensdag 23 januari 2002, De Biltsche Hoek, De Bilt*. Utrecht: Altrecht geestelijke gezondheidszorg